

Kalina Wojciechowska

Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa
kalinawojciechowska@icloud.com
ORCID: 0000-0002-0028-6905

14 (2021) 2: 193–208

ISSN (print) 1689-5150
ISSN (online) 2450-7059

Mariusz Rosik

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
mrosik@pnet.pl
ORCID: 0000-0002-1943-8649

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/BPTh.2021.009>

Fałszywi nauczyciele i ich ostateczny los w przysłowiach o psie i świni w 2 P 2,22

False Teachers and their Fate in the Proverbs about the Dog and the Pig in 2 Peter 2:22

Streszczenie. Przedmiotem artykułu jest analiza dwóch przysłów zoologicznych, które autor Drugiego Listu św. Piotra zawarł w części nagan skierowanych przeciwko fałszywym nauczycielom: „Spełniło się na nich to, o czym słusznie mówi przysłowie: Pies powrócił do tego, co sam zwymiotował, a świnia umyta – do kałuży błota” (2 P 2,22). Analiza ta ma charakter genologiczny (służy dokładniejszemu określeniu i klasyfikacji gatunku literackiego obydwu przysłów), źródłowy (z przywołaniem analogicznych wypowiedzi w starożytnym piśmiennictwie greckim i żydowskim) oraz egzegetyczny. Wituperatywny charakter całej sekcji (2 P 2,17–22), naznaczony odniesieniami eschatologicznymi, znacząco wpływa na interpretację obydwu paremii. Okazuje się, że są one metaforyczną zapowiedzią ostatecznego losu fałszywych nauczycieli, którzy – brudni i splamieni – nie będą mogli ostać się przed Bogiem.

Słowa kluczowe: Drugi List św. Piotra; przysłowia zoologiczne; fałszywi nauczyciele; *vituperatio*.

Abstract. The subject of the article is an analysis of two zoological proverbs that the author of the Second Epistle of St. Peter included in the part dedicated to reprimand directed against false teachers: “What they have done is exactly as the proverb rightly says: The dog goes back to its vomit and: As soon as the sow has been washed, it wallows in the mud” (2 Peter 2:22). This analysis is of a genological nature (it serves to more

precisely define and classify the literary genre of both proverbs). It is also the analysis of source of the proverbs (with reference to analogous statements in ancient Greek and Jewish writings) and an exegetical analysis. The vituperative nature of the entire section (2 Peter 2: 17–22), marked by eschatological references, significantly influences the interpretation of both proverbs. It turns out that both are a metaphorical prediction of the final fate of false teachers who will not be able to endure before God.

Keywords: the Second Letter of Peter; zoological proverbs; false teachers; *vituperatio*.

Drugi List Piotra nie należy do najpopularniejszych ksiąg Nowego Testamentu. Rzadko bywa przedmiotem samodzielnych komentarzy. Zwykle rozpatrywany jest w powiązaniu z Pierwszym Listem Piotra, z Listem Judy lub z obydwoma tymi pismami. Mimo widocznego braku autonomii całego pisma, co przekłada się na niewielką liczbę opracowań, niektóre fragmenty 2 P cieszą się większym zainteresowaniem niż inne. Należą do nich m. in. przysłowia zapisane w 2 P 2,22 odwołujące się do szczególnie odrażających zachowań psów i świń.

Artykuł ma na celu analizę przysłów z 2 P 2,22 w kontekście wituperatywnej charakterystyki fałszywych nauczycieli¹. W 2 P 2 dominantę generyczną stanowi *vituperatio*. Jej zastosowanie służy dyskredytacji nauki i samych fałszywych nauczycieli w oczach odbiorców listu. Narrator² w ocennych wypowiedziach na temat heretyków często odwołuje się do metaforyki. W części pierwszej artykułu zostanie przedstawione miejsce przysłów w strukturze Piotrowego obrazowania charakteryzującego fałszywych nauczycieli w 2 P 2. Obok struktury ważną rolę w charakterystyce odgrywają przekształcenia generycznych wzorców paremiograficznych, które zostaną pokazane w części drugiej. Narrator sięga do wypowiedzi gnomicznych i przysłów, ale zamiast uogólniać za ich sprawą swój przekaz, zdaje się raczej go konkretyzować. Wszystko to odbywa

¹ Artykuł jest rozszerzonym opracowaniem fragmentu przygotowywanego do druku komentarza *Głosząc przyjdźcie Pana. Komentarz strukturalny do Drugiego Listu św. Piotra*, który ukaże się nakładem Wydawnictwa Naukowego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

² Na potrzeby artykułu uproszczono relacje pomiędzy instancjami nadawczymi tekstu 2 P i utożsamiono podmiot mówiący w liście (narratora) z podmiotem czynności tekstotwórczych (autorem wewnętrznym). Niekiedy, ze względów stylistycznych i z uwagi na płynność narracji, zamiast sformułowania narrator/autor listu w tym samym znaczeniu pojawia się imię Piotr. Autorzy artykułu nie podejmują tu kwestii autora zewnętrznego oraz problematyki autentyczności czy pseudonimowości samego listu.

się w ramach konwencji wituperatywnej. Część trzecia poświęcona zostanie rekonstrukcji źródeł przytoczonych przez Piotra przysłów. Należy ich szukać nie tylko w tradycji żydowskiej, ale i w paremiografii hellenistycznej. Piśmiennictwo żydowskie i greckie wykorzystuje tu negatywne postrzeganie psów i świń oparte na obserwacji budzących wstręt zachowań tych zwierząt. Obrazy psa powracającego do wymiotów oraz ubłoconej świni za każdym razem będą konfrontowane z poprzednimi opisami fałszywych nauczycieli, w których wykorzystano gnomy (2,19c.20c). Na podstawie tych konfrontacji w podsumowaniu zostaną wyciągnięte wnioski odnośnie do relacji obu przysłów względem siebie i ich funkcji w charakterystyce pseudonauczycieli oraz przedstawieniu ich ostatecznych losów. Przy realizacji założonego celu artykułu pomocne będą elementy analizy strukturalnej i retorycznej (aspekt synchroniczny) oraz historyczno-krytycznej wraz z odniesieniami do strategii redakcyjnych (aspekt diachroniczny).

1. Przysłowia zoologiczne w strukturze wituperatywnej metaforyki i paremiografii w 2 P 2

Przysłowia w 2 P 2,22 wpisują się w ciąg wypowiedzi charakteryzujących fałszywych nauczycieli. W 2,1–3a narrator w ogólny sposób odnosi się do ich postępowania i nauki, od 2,9b poszerza te wstępne spostrzeżenia, szczegółowo opisując ich zachowania, naukę oraz strategię pozyskiwania zwolenników (2,10–22). Nie są to opisy o charakterze analitycznym, obliczone na prezentację fałszywej doktryny. Wpisują się raczej w konwencję zwaną *vituperatio* (nagana), stosowaną zarówno w retoryce klasycznej, jak i w żydowskiej literaturze polemicznej. *Vituperatio* zwykle definiowana jest jako rodzaj wypowiedzi ocennej, która ma na celu dyskredytację oponentów. Nic dziwnego, że wypowiedź taka mogła przybierać formę prześmiewczej inwektywy, przypisującej przeciwnikom takie cechy jak kłamliwość (por. 2,1), chciwość (por. 2,3.14), rozwiązość (2,2.10.13.14.18), głupotę, brak zrozumienia, zwierzęcość (por. 2,12), obżarstwo, pijaństwo i w ogóle folgowanie ciału (por. 2,13.18)³. Trudno jednak na tej podstawie budować wiarygodny obraz rzeczywistych zachowań heretyków. Narrator do *vituperatio* dodał jeszcze elementy ostrzegawcze –

³ Por. K. Wojciechowska, M. Rosik, *Oczekując miłosierdzia. Strukturalny komentarz do Listu św. Judy*, Warszawa 2020, s. 87s.

zaznaczył, że takie zachowania bez wątplenia zostaną ukarane na sądzie eschatologicznym, choć może się wydawać, że *wyrok jest bezczynny, a zagłada drzemie* (por. 2,3b).

W wituperatywnym rozdziale drugim 2 P wyróżniają się wiersze 17–22. Tworzą one ograniczoną czterema metaforami kompozycję ramową. Dwie – tzw. metafory przyrodnicze (hydrologiczna i meteorologiczna) – pojawiają się w w. 17 i stanowią przekształcenie źródłowego dla 2 P materiału z Listu Judy 13. Zoologiczne metafory finalne (w. 22) przybierają postać przysłów/paremii. Prze-strzeń między ramami wypełniona jest przełożeniem metaforycznego obrazowania na działania fałszywych nauczycieli oraz eschatologiczne skutki tych działań:

17a – *ci są bezwodnymi źródłami*

17b – *mgłami pędzonymi przez wicherę.*

17c – *przeznaczenie/los fałszywych nauczycieli*

18–19a – *zdobywanie zwolenników i naśladowców*

19b – *demaskacja fałszu w nauce heretyków*

19c – *przeznaczenie/los fałszywych nauczycieli*

20 – *demaskacja fałszu w nauce heretyków*

21 – *przeznaczenie/los fałszywych nauczycieli*

22b – *pies, który zawrócił do swoich wymiocin*

22c – *świnia, która się umyła, do tarzania się w błocie*

Argumentacja autora 2 P ukierunkowana jest na to, aby wykazać, że ofero-wana przez heretyków nauka jest nie tylko złudna i błędna, lecz także odraża-jąca i przynosząca zgubne skutki. Choć fałszywi nauczyciele podważają paruzję i nadejście sądu ostatecznego i sami powracają do pogańskiego trybu życia na-znaczonego epikurejskim sceptycyzmem eschatologicznym, to odbiorcy listu powinni być pewni, że taka zwodnicza nauka i postępowanie nie pozostaną bez kary. Aby uzmysłwić to adresatom, narrator oprócz metafor używa serii wypowiedzi gnomicznych i/lub paremicznych – 19c.20c.22bc⁴:

19c: $\omega\tilde{\nu}\ \gamma\alpha\rho\ \tau\iota\varsigma\ \eta\tau\tau\eta\tau\alpha\iota,\ \tau\omicron\upsilon\tau\omega\ \delta\epsilon\delta\omicron\upsilon\lambda\omega\tau\alpha\iota$ *człowiek [dosł. ktoś] staje się niewolnikiem tego, czemu się poddaje;*

⁴ Do przysłów można też zaliczyć 2,21, ale w tym przypadku nie chodzi o teologiczną adaptację znanego przysłowia, lecz o nadanie treściom teologicznym charakterystycznej formuły sapiencjalnej rozpoczętej komparatywnym „lepiej” (por. Ps 37[36],16; 84[83],11; Prz 3,14; 8,11; 12,9; 15,16–17; 16,8 [15,29].19.32; 17,1; 19,1; 21,9.19; 25,7.24; 27,5.10; 28,6; Syr 10,27; 16,3; 20,31; 29,22; 30,14.17; 33,22; 40,28; 41,15; 1 Kor 7,9; 1 P 3,17); zob. G.L. Green, *Jude and 2 Peter*, Grand Rapids 2013, s. 929–930.

20c: γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χεῖρονα τῶν πρώτων *koniec staje się dla nich gorszy niż rzeczy początkowe*;

22b: κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα *pies powróciwszy do własnych wymiotów*,

22c: καὶ ὃς λουσαμένη εἰς κυλισμὸν βορβόρου *a świnia umyta/umywszy się do tarzania się w błocie*.

Niemal wszystkie funkcjonowały w ówczesnej przestrzeni publicznej i były powszechnie znane. Piotr nadaje im jednak własną, kontekstualną interpretację i łączy z treściami teologicznymi. Wśród przytoczonych wypowiedzi dwie ostatnie wyróżniają się obrazowością i ze względu na odwołania do budzących wstręt zachowań zwierząt wydają się najbardziej obraźliwe. Doskonale więc wpisują się w dominującą tu *vituperatio*.

2. Paremiczna uniwersalizacja versus Piotrowa konkretyzacja

Metafory zoologiczne w 22b i 22c zostały poprzedzone informacją genologiczną w 22a. Określono je jako *παροιμία* – *przysłowia*. Współczesny *Słownik rodzajów i gatunków literackich* definiuje przysłowie jako

lapidarnie i skrótowo wyrażony sąd, sentencja lub pouczenie życiowe albo uogólnione doświadczenie społeczności (w formie alegorycznej lub w postaci syntetyzującej) [...] zawierające jawnie dydaktyczną treść. W odróżnieniu od pokrewnych małych form literackich i paraliterackich (porzekadło, wyrażenie, powiedzonko) jego zawartość jest ponadindywidualna, imperatywna i poznawcza, a w kompozycji przeważa fantazja tematyczna i językowa. Treściową warstwę przysłowia określa kilka typowych cech, przede wszystkim (1) alegoryczność, (2) obrazowość, (3) dydaktyzm, (4) ogólność i (5) stałość. [...] Przysłowie ma zamkniętą formę, łatwą do zapamiętania. Zwykle tworzy je jedno zdanie (czasem złożone) albo zbiór zdań [...]. Przysłowie należy do kategorii małych form gatunkowych, których często nie rozróżnia się precyzyjnie i które często traktowane są wymiennie, jak np. *gnoma* [...], *apoftegmata*, *porzekadła*⁵,

także sentencje, aforyzmy, maksymy, złote myśli, przypowieści, a nawet wróżby⁶.

⁵ L. Štěpán, *Przysłowie*, tłum. L. Engelking, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda i S. Tyniecka-Makowska, Kraków 2006, s. 618.

⁶ Tamże, s. 619.

Przysłowia należą do najstarszych form wypowiedzi literackich. W literaturze greckiej termin ten znany jest już od czasów Ajschylosa (VI/V w/ przed Chr.), który używa go w tragedii *Agamemnon* (909: Stare powiada przysłowie)⁷. Wedle Diogenesa Laertiosa zbiór przysłów/paremii *Przysłowia* oraz bardziej teoretyczne dzieło *O przysłowia*ch pozostawił po sobie również Arystoteles⁸. Termin παροιμία pojawia się w LXX zarówno przy pojedynczych maksymach czy sentencjach (Syr 8,8; 47,17), jak i przy całych ich zbiorach, jak np. w tytule Księgi Przysłów – παροιμίαι (Prz 1,1), który jest przekładem hebrajskiego [המשלי] מְשָׁלִים. Spośród pisarzy nowotestamentowych rzeczownika παροιμία oprócz autora 2 P używa tylko autor Ewangelii Jana najprawdopodobniej jako synonimu przypowieści (J 10,6; 16,25.29). Już ten krótki przegląd potwierdza wpisaną w pojęcie παροιμία wielogatunkowość i różnorodność literacką.

Ze względu na pokrewieństwo i nieostrość generyczną trudno jest jednoznacznie usystematyzować przysłowia. Niemniej można wśród nich wyróżnić przysłowia metaforyczne, „w których dosłowna wypowiedź nie jest identyczna z ich sensem, i gnomiczne, zawierające pouczenia moralne wyrażone przeważnie bezpośrednio, ale abstrakcyjnie”⁹. Przysłowia z 2 P 19c.20c należą niewątpliwie do tej drugiej grupy; przysłowia z 2,22bc – do pierwszej. Podstawą metaforyki w 2,22bc jest obserwacja zwierzęcych zachowań, a następnie alegoryczne ich zastosowanie w stosunku do fałszywych nauczycieli.

Piotrowe przysłowia opatrzone zostały dodatkowo wstępem συμβέβηκεν αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας *potwierdziło się i potwierdza wobec nich to prawdziwe przysłowie*. Czasownik συμβαίνω – *spełnić się, potwierdzić się* często pojawia się w kontekstach, które podkreślają, że to, co zostało wcześniej powiedziane, jest prawdą, znalazło odzwierciedlenie w rzeczywistości¹⁰. Tak używa go np. Eurypides w tragedii *Helena* (622): συμβεβᾶσιν οἱ λόγοι οἱ τῆς δ' ἀληθείας¹¹ „jej słowa okazały się prawdziwe”, czy Sofokles w tragedii *Ajas*/

⁷ Ajschylos, *Agamemnon*, w: Ajschylos, *Oresteja*, tłum. K. Kasprzewicz, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/ajschylos-oresteja.html> (30.110.2020).

⁸ Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, tłum. I. Krońska, K. Leśniak, W. Orzechowski, Warszawa 206, s. 265.276.

⁹ L. Štěpán, op. cit., s. 619.

¹⁰ G.L. Green, op. cit., s. 937.

¹¹ Euripides, *Helen*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0099%3Acard%3D597> (30.10.2020).

Ajaks (664–665): ἀλλ' ἔστ' ἀληθῆς ἢ βροτῶν παρούμια¹² „Więc prawdą zawsze przysłówie się iści”¹³. W obu przykładach uwagę zwraca podwójne zaznaczenie prawdziwości myśli zawartej w przepowiedni czy w przysłowiu; do czasownika συμβαίνω dodano bowiem przymiotnik ἀληθῆς *prawdziwy*. Tę powszechną pleonastyczną praktykę głęboko zakorzenioną w greckiej frazeologii przyjmuje również narrator 2 P.

Wprowadzając zaimek osobowy w datiwie αὐτοῖς, wyraźnie jednak zaznacza, że chodzi mu nie tyle o przekazanie jakiejś uniwersalnej prawdy, jak ma to zwykle miejsce w przypadku klasycznych paremii, ile o odniesienie przysłów do *nich*, czyli do fałszywych nauczycieli. Wydaje się, że takie ukonkretnienie przysłów jest dla autora 2 P typowe. Stosował je bowiem już wcześniej, kiedy wpisywał zaimki osobowe w wypowiedzi gnomiczne: *staje się dla nich* – αὐτοῖς – *koniec gorszy niż początek* (2,20c); *lepiej dla nich* – αὐτοῖς – *było nie poznawać drogi sprawiedliwości* (2,21a). Teraz nie zdecydował się do dużo bardziej obrazowych i rozbudowanych paremii dodać elementu referencyjnego, lecz umieścił go w formule wprowadzeniowej i potwierdzającej jako swojego rodzaju podsumowanie dotychczasowych rozważań poświęconych fałszywym nauczycielom.

Te ukonkretnione odniesienia również wpisują się w zastosowaną przez narratorkę *vituperatio*. Piotrowi nie chodzi więc o przytoczenie jakichś uniwersalnych prawd, ale o odniesienie opisanych zwierzęcych zachowań do postępowania oponentów ukazywanych jako rozwiązli, nieczyści, folgujący potrzebom ciała, stosujący podstępne i agresywne zarazem strategie, by zdobywać zwolenników. Na to nakłada się implikowane wskazanie ich ostatecznej sytuacji, zdecydowanie gorszej niż sytuacja wyjściowa. Wcześniej zostało to wyeksplikowane w gnomie 2,20c: *koniec staje się dla nich gorszy niż rzeczy początkowe*, teraz rekonstrukcję tego wniosku na podstawie kontekstu pozostawia się odbiorcom.

¹² Sophocles, *Ajax*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0183%3Acard%3D646> (30.10.2020).

¹³ Sofokles, *Ajax*, tłum. K. Morawski, [https://pl.wikisource.org/wiki/Ajax_\(Sofokles,_t%C5%82um._Morawski,_1916\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Ajax_(Sofokles,_t%C5%82um._Morawski,_1916)) (29.10.2020).

3. Źródła i interpretacja paremii zoologicznych

Choć narrator 2 P przytacza dwa przysłowia, to w formule wprowadzającej stosuje liczbę pojedynczą: παροιμία. Być może dlatego, że początkowo rzeczywiście zamierzał zastosować jedną maksymę¹⁴, zapewne tę pierwszą. Ostatecznie dodał do niej jeszcze drugą, bardziej eliptyczną. Obie paremie wywodzą się z odrębnych źródeł. Pierwsza zaczerpnięta została z Prz 26,11; pierwotne źródło drugiej pozostaje nieznane. Najprawdopodobniej jednak narrator 2 P nie sięgał do źródeł pierwotnych, lecz do jakiegoś hellenistycznego zbioru przysłów – może nawet przysłów żydowskich spisanych w języku greckim – w którym oba przysłowia funkcjonowały już razem. Nie byłoby w tym nic dziwnego. Zarówno w tradycji żydowskiej, jak i grecko-rzymskiej często zestawiano ze sobą psy i świnie¹⁵, zwłaszcza w kontekstach negatywnych, dla wyrażenia pogardy i odrazy (Mt 7,6). Dla Żydów świnia i pies były zwierzętami nieczystymi pod względem kultycznym (por. Kpł 11,7; Pwt 14,8; Łk 16,21), zetknięcie z nimi wymagało oczyszczenia. Grecy i Rzymianie nieczystość świni i psa postrzegali bardziej dosłownie, tak jak np. Horacy w *Listach*: „Zostałby psem nieczystym albo świnią w błocie” (*Epist.* I 2,26)¹⁶; „tu biegnie wściekły pies, tam pędzi świnia ubrudzona błotem” (*Epist.* II 2,75)¹⁷.

3.1. Pies i wymiociny

Jak już wspomniano, pierwsza paremia (w. 22b) opiera się na Prz 26,11a: ὡσπερ κύων ὅταν ἐπελθῆ ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ ἔμετον καὶ μισητὸς γένηται *Jak pies, gdy powraca do swoich wymiotów i staje się odrażający (znieawidzony)*. Narrator listu nie cytuje dosłownie tekstu biblijnego, ale niewątpliwie zachowuje zarówno jego sens, jak i obrazowość. Nie przytacza także drugiej części paremicznego porównania – *comparandum*, którym jest głupiec powracający do swoich złych czynów i do swoich grzechów. To pominięcie można tłumaczyć na trzy sposoby. Po pierwsze – w zbiorze, z którego Piotr bezpośrednio za-

¹⁴ R. Bauckham, *Jude, 2 Peter*, WBC, Waco 1983, s. 278.

¹⁵ Ibidem, s. 279.

¹⁶ Quintus Horatius Flaccus, *Epistulae. Liber I*, <http://www.thelatinlibrary.com/horace/epist1.shtml> (29.10.2020).

¹⁷ Quintus Horatius Flaccus, *Epistulae. Liber II*, <http://www.thelatinlibrary.com/horace/epist2.shtml> (29.10.2020).

czerpnął przysłowie, zapisana była tylko pierwsza część porównania (*comparans*). Po drugie – narrator mógł założyć, że odbiorcy listu dobrze znają całe przysłowie, potrafią zrekonstruować ten drugi człon i odnieść go do fałszywych nauczycieli. Po trzecie – ponieważ cała refleksja od 2,9b dotyczy do heretyków, uznał za zbyteczne odnoszenie się do nich po raz kolejny *expressis verbis*. Ponadto dodanie biblijnego członu porównywanego zaburzyłoby kunsztowną kompozycję ww. 17–22, w której – jak już zauważono – przyrodniczym (hydrologicznej i meteorologicznej) metaforom otwierającym odpowiadają również przyrodnicze (zoologiczne) metafory finalne.

Narrator w w. 22b odwołuje się do negatywnego postrzegania psów oparteego przede wszystkim na obserwacji zwierząt bezdomnych, błąkających się po ulicach miast¹⁸. W tekstach staro- i międzytestamentowych określenie *pies* miało charakter pejoratywny; było epitetem stosowanym wobec wrogów, wyrazem odrazy i pogardy (np. 1Sm 17,43; 2Sm 16,9; Ps 22,17; 59,6n.; Iz 56,10)¹⁹. Podkreślano takie cechy zwierzęcia jak agresja, zajadłość, niebezpieczeństwo pogryzienia, żarłoczność i nienasycenie oraz nieczystość, którą powodowało przede wszystkim żywienie się padliną (Jr 50,39)²⁰. Ponieważ pies odgrywał niemałą rolę w mezopotamskich praktykach magicznych, kultach, również w nierzędzie sakralnym (por. Pwt 23,14, gdzie pojawia się wzmianka o *zapłacie psa* dla prostytutkiujących się mężczyzn), nic dziwnego, że powszechnie łączono go z pogaństwem i wszelkimi negatywnie ocenianymi pogańskimi praktykami²¹. Józef Flawiusz w *Contra Apionem* II 85 Egipcjaninowi Apionowi przypisuje „bezwstyd psa”²². Również Grecy odwoływali się do agresji, zuchwałości i nieustannej gotowości psów do kopulacji, gdy stosowali określenie *pies/suka* jako inwektywę. Semonides z Amorgos w satyrycznym poemacie *Typy kobiet* z suką zestawia kobietę, która „chciałaby wszystko usłyszeć, wszystko wiedzieć,

¹⁸ R. Bauckham, op. cit., s. 279.

¹⁹ M. Rosik, *Plemię żmijowe i psie wymiociny, czyli o funkcji antycznej inwektywy*, *Scriptura Sacra* 18 (20114), s. 55.

²⁰ K. Wojciechowska, *Wbrew zwyczajom i tradycji. Interpretacja metafory „nie jest dobrze zabierać chleb dzieci i rzucać pieskom” (Mk 7,27b) z perspektywy Syrofenicjanki*, *Collectanea Theologica* 85/3 (2015) s. 37–38.]

²¹ K. Wojciechowska, *Czy psy nie zasługują na zbawienie? Religijno-kulturowe uwarunkowania Ap 22,15*, w: *Ekologia wyzwaniem dla teologii*, red. J.M. Lipniak, Wrocław 2016, s. 382.394.

²² Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi*, tłum. J. Radożycki, w: Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi. Autobiografia*, Poznań 1986, s. 68.

wszędzie zagłada, choć nic nie widzi, jest wścibska, ujada, a mężczyzna nie może jej powstrzymać nawet groźbami”²³.

W Nowym Testamencie epitet pies odnosi się do pogan (Mt 15,26–27; Mk 7,27; por. Ap 22,15) oraz do fałszywych nauczycieli (Flp 3,2). Wszystkie te korelacje przejmuję również autor 2 P, ale w swoim obrazowaniu zwraca uwagę na wyjątkowo odrażający zwyczaj bezdomnych, zdziczałych psów, które pozbywszy się treści żołądka, powracają do wymiocin i je obwąchują²⁴. W kontekście charakterystyki heretyków w w. 19–21 można przyjąć, że wymiociny to pogańskie, epikurejskie uzasadnienie rozwiązłego stylu życia, od którego najpierw fałszywi nauczyciele się uwolnili, przyjmując chrześcijańskie obyczaje i ich eschatologiczne uwarunkowania, i do którego później powrócili. Innymi słowy – wymiociny to przede wszystkim wychodząca z ust heretyków nauka (por. Mk 7,15.20–23) oparta na negowaniu eschatologii. Głoszenie tej nauki czyni błędnowierców szczególnie wstrętnymi.

3.2. Świnia i błoto

Choć pierwotne źródło drugiej, eliptycznej maksymy ὅς λουσαμένη εἰς κλισμὸν βορβόρου *umyta świnia/umywszy się świnia do tarzania się w błocie* nie jest znane, to niewątpliwie w swojej podstawowej wersji sentencja ta była powszechnie znana w świecie antycznym. Podobnie jak pierwsza opiera się negatywnym postrzeganiu zwierzęcia będącego nośnikiem metafory i na obserwacji jego szczególnych zachowań, a następnie na odniesieniu ich do ludzkiego postępowania. Świnia w starożytności nie cieszyła się dobrą sławą. Ze względu na tarzanie się w błocie i/lub odchodach dla ochłody i utrzymania właściwej temperatury ciała budziła odrazę i uchodziła za symbol nieczystości, niegodności, głupoty. Semonides z Amorgos od świni wywodzi kobietę, w której domu wszystko jest „nieuporządkowane, splugawione brudem, rozrzucone na podłodze, a ona obrasta w tłuszcz, siedząc w szatach równie brudnych jak ona”²⁵.

²³ Semonides, *Elegy and Iambus*, Vol. II, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0480%3Avolume%3D2%3Atext%3D22> (5.11.2020).

²⁴ J.N.D. Kelly, *A Commentary on the Epistles of Peter and of Jude*, London 1982, s. 351 radzi, aby w tłumaczeniach pomijać zaimek ἴδιος. W ten sposób przysłowie zyskuje nieco inny wymiar: pies wraca nie tylko do swoich wymiocin, ale do wymiocin w ogóle.

²⁵ Semonides, *Elegy and Iambus*, Vol. II <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0480%3Avolume%3D2%3Atext%3D22> (5.11.2020).

Dla Żydów świnia stanowiła również – podobnie jak pies – symbol pogan i odniesienie do ich praktyk kultycznych (Iz 65,4; 66,17), a powstrzymanie się od jedzenia wieprzowiny miało być wyrazem odcięcia się Izraela od wszystkiego, co wiąże się z pogańskim trybem życia²⁶. Te skojarzenia z poganami i nieczystością wykorzystał autor 2 P. Dodał do nich popularne w żydowskiej literaturze hellenistycznej powiązania świni z brakiem opanowania zwłaszcza w uleganiu zmysłom. Filon w *De Specialibus Legibus* I 29;148 zestawia świnie tarzającą się w błocie z obżarstwem, niepohamowanym apetytem i pochłanianiem wielkich ilości wszelkiego jedzenia:

[...] brzuch jest rodzajem chlewu dla tego bezrozumnego zwierzęcia – apetytu, który napełniany przez nadmierne picie wina i obżarstwo, jest nieustannie obmywany przez dostarczane [mu] mięso i napoje i zachwycony tym jak świnia tarzająca się w błocie²⁷.

W *De Agricultura* 32;144 do świń poddanych najniższym instynktom porównuje sofistów:

Dlatego prawodawca słusznie porównuje żyjących w ten sposób sofistów do świń, których życie nie jest ani czyste, ani znakomite, ale zagubione, nieuporządkowane i poddane najniższym instynktom²⁸.

U autora 2 P wykorzystanie tych skojarzeń prowadzi do budowania obrazu fałszywych nauczycieli, którzy powracają do hedonistycznego, pogańskiego, zwierzęcego w jego ocenie, trybu życia. Widać tu korelację z poprzednią metaforą. Jeśli wymioty oznaczały głównie fałszywą naukę, to tarzanie się w błocie można uznać za wituperatywną charakterystykę postępowania fałszywych nauczycieli.

Pewien problem stanowić może rekonstrukcja czasownika w eliptycznej wypowiedzi o świniach: ὅς λουσαμένην εἰς κλισμὸν βορβόρου. W sposób naturalny nasuwa się tu czasownik ἐπιστρέφω jak w w. 22b lub ὑποστρέφω jak

²⁶ B. Szczepanowicz, A. Mrozek, *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2007, s. 83.

²⁷ Philo, *The Special Laws I*, <http://www.earlyjewishwritings.com/text/philo/book27.html> (29.10.2020).

²⁸ Philo, *On Husbandry*, <http://www.earlyjewishwritings.com/text/philo/book11.html> (29.10.2020).

w w. 21c, ewentualnie jakieś inne złożenie z rdzeniem $\sigma\rho\acute{\epsilon}\phi\omega$. Druga paremia brzmiałaby wtedy następująco: *umyta świnia [odwraca się i] powraca do tarzania się w błocie*. Jako argument wspierający tę rekonstrukcję przytacza się zwykle przysłowie zachowane w syryjskiej wersji *Dziejów Achikara* 8,18, które może stanowić pierwotne źródło Piotrowej maksymy²⁹: „Synu mój, stałeś się dla mnie jak ta świnia, która poszła wykąpać się w łaźni, a potem widząc kałużę błota, wlaźła do niej i wytarzała się, mówiąc do innych: Przyjdźcie do kąpieli”³⁰.

Piotrowa eliptyczna składnia pozwala jednak na zastosowanie również innych czasowników, np. tych związanych z myciem³¹. Już Heraklitowi znana jest wersja przysłowia, która opiera się na przekonaniu, że świnia lubi myć się w błocie, a nie w czystej wodzie³². To przysłowiowe przekonanie powtarza jeszcze w II/III w. Sekstus Empiryk w *Zarysach pyrronskich* I 14,56: „Również świnie wolą myć się w najbardziej ohydny gnoju niż w czystej wodzie”³³. Klemens Aleksandryjski, kiedy w *Zachęcie Greków* X 92,4 opisuje nieumiarkowanie pogan, też odwołuje się do niego oraz do opinii Demokryta:

Oni natomiast pławią się w strumieniach pożądlivosti jak robaki w szlamie i bagnie zażywają bezsensownych przyjemności. Ci ludzie upodabniają się do świń. Mówi się, że świnia bardziej rozkoszuje się błotem niż czystą wodą i – jak podaje Demokryt – przepada za śmietnikiem³⁴.

Powraca do tego twierdzenia w *Kobiercach*. Najpierw przytacza przysłowie:

Jeśli więc nie wszystkim dostępne jest prawdziwe poznanie, to zgodnie ze sposobem wyrażania się ludzi lubiących przysłowia, pisma są dla większości tym, czym dźwięki liry dla osła. Świnie chętniej korzystają przecież z błota niż z czystej wody” (I 1,2.2)³⁵,

²⁹ J.N.D. Kelly, op. cit., s. 350; R. Bauckham, op. cit., s. 279.

³⁰ *Dzieje Achikara, mędrca i ministra Sennacheryba, króla Asyrii i Niniwy*, tłum. A. Tronina, w: *Apokryfy syryjskie*, red. M. Starowieyski, Kraków 2011, s. 56.

³¹ G.L. Green, op. cit., s. 940.

³² R. Bauckham, op. cit., s. 279.

³³ Sextus Empiricus, *Pyrrhonic sketches*, w: M. Mills Patrick, *Sextus Empiricus and Greek Scepticism*, Cambridge 1899, <https://www.gutenberg.org/files/17556/17556-h/17556-h.htm> (29.10.2020).

³⁴ Klemens Aleksandryjski, *Zachęta Greków*, tłum. J. Sołowaniuk, w: *Apologie*, red. E. Staniula, Warszawa 1988, s. 183–184.

³⁵ Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, tłum. J. Pliszczyńska-Niemirska, t. 1–2, Warszawa 1994, dz. cyt., s. 2.

a następnie obrazuje błędy/grzechy popełnione za sprawą myśli:

Prawodawca innym jeszcze sposobem poucza o powstrzymaniu się od trzech rodzajów błędów, a mianowicie: błędów przez mowę [...], błędów przez czyn [...], [błędów przez myśli – za pośrednictwem obrazu świni.] Świnia bowiem cieszy się błotem i gnojem. Nie trzeba mieć splugawionego sumienia” (II 15,68.3)³⁶.

Rekonstrukcję czasownika związanego z myciem/obmyciem uzasadniałby również obraz fałszywych nauczycieli w ww. 20 i 21 oraz odwołania do *exordium* listu, w którym Piotr wykłada naukę o chrzcie m.in. jako obmyciu/oczyszczeniu z dawniej popełnionych grzechów (1,9). Fałszywi nauczyciele najprawdopodobniej przyjęli chrzest³⁷, kiedy *przez poznanie naszego Pana i Zbawiciela Jezusa Chrystusa wyzwolili się od zepsucia w świecie* (2,20). Oznacza to, że zostali obmyci/oczyszczeni z dawniej popełnionych grzechów (1,9). Zignorowali to jednak, czyli powrócili do błota, nieczystości (2,20), a więc do poprzedniego niemoralnego, niechrześcijańskiego życia.

Nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć, czy związek przysłowia o świni z obrazem obmycia w czasie chrztu jest tylko zbiegiem okoliczności³⁸, czy też zabiegiem intencjonalnym. Za pierwszym rozwiązaniem przemawiałyby niechrześcijańskie korzenie przysłowia. Za drugim – przemyślana kompozycja listu i powiązanie motywów z 2 P 2,19c–22 z motywami eksordialnymi oraz obrazami, które pojawią się też w zakończeniu listu. Jako ci, którzy powrócili do błota i niechrześcijańskiego życia, fałszywi nauczyciele mają status nieczystych i splamionych (2 P 2,13). A jako nieczyści i splamieni nie mogą wejść do wiecznego królestwa (por. 2 P 3,14). Oznacza to również, że ich koniec – przeznaczenie – jest gorszy niż początek – grzeszne życie, krótkotrwałe nawrócenie (obmycie) i powrót do poprzednich zwyczajów, czyli tarzania się w błocie.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden wituperatywny aspekt obu metafor zoologicznych. W 2,12 bluźniercze wypowiedzi i swobodne zachowania bezbożnych porównane zostały do postępowania bezrozumnych zwierząt (ἄλογα ζῶα). Porównaniu towarzyszy konstatacja, że bezrozumne zwierzęta niejako z natury skazane są na schwytywanie i zagładę. Teraz narrator zdaje się powracać do tych zwierzęcych motywów. W nauce, a zwłaszcza w postępowaniu fał-

³⁶ Ibidem, s. 175.

³⁷ R. Bauckham, op. cit., s. 280.

³⁸ J.N.D. Kelly, op. cit., s. 351.

szywych nauczycieli trudno dostrzec elementy rozumowe. Przeciwnie, opiera się ono na zaspokajaniu podstawowych, cielesnych potrzeb, podobnie jak to czynią zwierzęta. Ale niezdolność do rozumowego postrzegania świata i poddanie się instynktom skazują zwierzęta na zagładę. Podobny los spotka również fałszywych nauczycieli, którzy nie są w stanie trwale odciąć się od swojej grzesznej przeszłości. Zestawienie 2 P 2,12 i 2,22 pozwala więc sądzić, że narrator 2 P wituperatywnie ocenia naukę i postępowanie fałszywych nauczycieli jako głupie, bezrozumne, odrażające, a przez to zwierzęce. Tak samo bowiem niezrozumiałym i budzącym wstręt zwyczajem jest obwąchiwanie wymiotów (pies) i tarzanie się w błocie (świnia). Zestawienie to potwierdza również wcześniejsze spostrzeżenie odnośnie do losu głosicieli „zwierzęcej” nauki i propagatorów „zwierzęcych” zachowań. Choć w 2,22 element ostrzegawczy został pominięty, to na podstawie 2,12 oraz 2,19–20 łatwo go odtworzyć: los fałszywych nauczycieli będzie gorszy, jeszcze bardziej odrażający, wstrętny i przerażający niż fizyczne zniszczenie/gnicie/rozpad ($\phi\theta\rho\acute{\alpha}$) zwierząt.

Podsumowanie

Analiza przysłów z 2 P 2,22 pokazuje, że choć na pierwszy rzut oka wyglądają one jak dwuczłonowy paralelizm synonimiczny, należy je raczej rozumieć klimaktycznie. Niewątpliwie pierwsze przysłowie jest łatwiejsze do interpretacji, zwłaszcza na tle kontekstu poprzedzającego. Odnosi się ono do powrotu fałszywych nauczycieli do budzącego w narratorze listu wstręt i odrazę nauczania negującego eschatologię, a w konsekwencji do pogańskiego sposobu życia. Za główny rys takiego życia uważa narrator zwierzęce, bezrozumne uleganie potrzebom ciała, które stoi w opozycji do rozumowego poznania Pana i Zbawiciela Jezusa Chrystusa (por. 2,20) i prowadzi do zniszczenia i zagłady (por. 2,12)

Drugie przysłowie celowo zostało podane w formie eliptycznej. Rekonstrukcja brakującego czasownika przebiega w dwóch kierunkach. Jeśli przyjąć, że chodzi o czasownik wskazujący na powrót umytej świni do błota, wtedy rzeczywiście otrzyma się parę wypowiedzi synonimicznych: pies wraca do wymiocin; świnia wraca do błota, gdzie błoto odpowiada wymiocinom, a więc pogańskiemu trybowi życia. Jeśli jednak przyjąć, że chodzi o czasownik wskazujący na mycie się umytej świni w błocie, otwierają się dodatkowe możliwości interpretacji oparte na skojarzeniach z brudem i splamieniem. Wzmianki i plamach i skazach (brudzie) pojawiają się również w innych passusach listu w

odniesieniu do fałszywych nauczycieli (2,13) lub w odniesieniu do wiernych, którzy są przeciwstawieniem heretyków (3,14). W tym ostatnim przypadku chodzi o stawienie się przed Bogiem bez skazy i bez plamy (ἄσπιλοι καὶ ἀμόμητοι) w czasach ostatecznych. W tym samym kontekście można rozpatrywać obraz świni: brudne i splamione tarzaniem się w błocie zwierzę stanowi doskonałą ilustrację tych, którzy tak samo brudni i splamieni nie będą mogli ostać się przed Bogiem. Te eschatologiczne odniesienia powodują, że w. 22c można uznać jako klimaktyczne rozwinięcie przysłowia o psie, metaforycznie wskazujące na ostateczny los fałszywych nauczycieli, zgodnie z gnomą z 2,20: ich koniec gorszy niż początek i konstatacją z 2,12: zostaną zniszczeni, [jak teraz] one [zwierzęta] ulegają zniszczeniu.

Bibliografia

- Ajschylos, *Agamemnon*, w: Ajschylos, *Oresteja*, tłum. K. Kasprzewicz, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/ajschylos-oresteja.html> (30.10.2020).
- Bauchham R., *Jude, 2 Peter*, WBC, Waco 1983.
- Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, tłum. I. Krońska, K. Leśniak, W. Orzechowski, współpraca B. Kupis, Warszawa 2004.
- Dzieje Achikara, mędrca i ministra Sennacheryba, króla Asyrii i Niniwy*, tłum. A. Tronina, w: *Apokryfy syryjskie*, red. M. Starowieyski, Kraków 2011.
- Euripides, *Helen* <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A-1999.01.0099%3Acard%3D597> (30.10.2020).
- Green G.L., *Jude and 2 Peter*, Grand Rapids 2013.
- Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi*, w: Józef Flawiusz, *Przeciw Apionowi. Autobiografia*, tłum. J. Radożycki, Poznań 1986.
- Kelly J.D.N., *A Commentary on the Epistles of Peter and of Jude*, London 1982.
- Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, tłum. J. Pliszczyńska-Niemirska, t. 1–2, Warszawa 1994.
- Klemens Aleksandryjski, *Zachęta Greków*, tłum. J. Sołowianiuk, w: *Apologie*, red. E. Staniula, Warszawa 1988.
- Philo, *On Husbandry*, <http://www.earlyjewishwritings.com/text/philo/book11.html> (dostęp: 29.10.2020).
- Philo, *The Special Laws I*, <http://www.earlyjewishwritings.com/text/philo/book27.html> (dostęp: 29.10.2020).
- Quintus Horatius Flaccus, *Epistulae. Liber I*, <http://www.thelatinlibrary.com/horace/epist1.shtml> (29.10.2020).
- Quintus Horatius Flaccus, *Epistulae. Liber II*, <http://www.thelatinlibrary.com/horace/epist2.shtml> (29.10.2020).

- Rosik M., *Plemię żmijowe i psie wymiociny, czyli o funkcji antycznej inwektywy*, *Scriptura Sacra* 18 (20114), s. 51–59.
- Semonides, *Elegy and Iambus*. Vol. II, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0480%3Avolume%3D2%3Atext%3D22> (dostęp: 5.11.2020).
- Sextus Empiricus, *Pyrrhonic sketches*, w: M. Mills Patrick, *Sextus Empiricus and Greek Scepticism*, Cambridge 1899, <https://www.gutenberg.org/files/17556/17556-h/17556-h.htm> (29.10.2020).
- Sofokles, *Ajax*, tłum. K. Morawski, [https://pl.wikisource.org/wiki/Ajax_\(Sofokles,_t%C5%82um._Morawski,_1916\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Ajax_(Sofokles,_t%C5%82um._Morawski,_1916)) (dostęp: 29.10.2020).
- Sophocles, *Ajax* <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0183%3Acard%3D646> (30.10.2020).
- Szczepanowicz B., Mrozek A., *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2007.
- Štěpán L., *Przysłowie*, tłum. L. Engelking, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda i S. Tyniecka-Makowska, Kraków 2006, s. 618–620.
- Wojciechowska K., *Czy psy nie zasługują na zbawienie? Religijno-kulturowe uwarunkowania Ap 22,15*, w: *Ekologia wyzwaniem dla teologii*, red. J.M. Lipniak, Wrocław 2016, s. 379–401.
- Wojciechowska K., *Wbrew zwyczajom i tradycji. Interpretacja metafory „nie jest dobrze zabierać chleb dzieci i rzucać pieskiem” (Mk 7,27b) z perspektywy Syrofeniczanki*, *Collectanea Theologica* 85/3 (2015), s. 33–48.
- Wojciechowska K., Rosik M., *Oczekując miłosierdzia. Strukturalny komentarz do Listu św. Judy*, Warszawa 2020.